АКАДЕМИКЪТ ТОДОР ПАВЛОВ

ЗА НАРОДНИЯ ПОЕТ ИВАН ВАЗОВ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ ОТ ПЪРВА СТРАНИЦА)

лев, а не преди него Георги Бакалов и други, в това число и пишещият тия редове, излезнаха с новото гледище по въпроса за Вазовото наследство, което беше именно марксическо-ленинското гледище по въпроса. На тая позиция застана и остава и до днес между другите и председателят на нашия Писателски съюз др. Людмил Стоянов.

Доколкото пишещият тия редове взе участие в разработката на това ново отношение към творчеството на Вазов, не е безинтересно да се отбележи именно тук, че особен тласък към това той получи, първо, от изказванията на Ленин върху творчеството на Толстой и на другите руски класици и, второ, от изказаното, макар и устно, на Максим Горки в защита на позабравения тогава от нас и явно подценяван голям български поет.

Напоследък отново много се пише и говори за творчеството на Вазов. Във връзка с устройваната възпоменателна седмица по случай 25 годишнината от смъртта на поета ще се явят несъмнено и нови, по-крупни или по-малки работи, ще се произнасят отговорни речи, тостове и т. н. Във връзка именно с това и като се използуват както достиженията, така и грешките на появилите се напоследък книги и студии върху творчеството на Вазова (Жак Натан, „Идеен и социологически разговор на „Записките на Захари Стоянов“ и на „Под игото“ от Иван Вазов“, Александър Ликов, „Иван Вазов като социален поет“), издадената на френски език студия на проф. Петър Христофоров, „Иван Вазов“, съответните глави в „История на българската литература“ от Георги Константинов и др.), абсолютно необходимо е да се направят тук някои бележки от общометодологически характер, както за чисто историческите, така и за литературно-критическите изследвания и изложения, отнасящи се до живота и творчеството на великия български писател.

Преди всичко, веднаж завинаги би трябвало да се свърши с всички опити да се представя и преценява Вазов като патриот и българин въобще, който не е [illegible] собствена кла[illegible] и от чийто идеи и чувства е бил закърмен. От друга страна, решително и веднаж завинаги трябва да се изоставят всички опити, да се вижда в лицето на Вазов просто и само идеолог на заможното есnафство от преди и след освобождението и по тоя начин да му се приписват всички отрицателни черти на тая обществена класа или съсловие, както, например, направи на времето си, преди да се коригира, многозаслужилия иначе наш литературен историк и критик Георги Бакалов.

Иван Вазов наистина произхожда от заможна занаятчийско-търговска среда, с чиито идеи и чувства е бил още от детинството си закърмен. Образа на чорбаджи Марко в „Под игото“ и на неговия семеен и граждански бит не е нещо случайно в творчеството на Вазов и тъкмо затова този образ е нарисуван с такава пълнота и с такива ярки, свежи и топли багри, с каквито Вазов не винаги рисува своите герои. Чорбаджи Марко, както това е известно на всекиго, който е чел романа „Под игото“, не е от онези, които организираха, вдъхновяваха и ръководеха Априлското въстание. Той се присъединява към „лудите глави“ в момента на най-високия народен революционен подем; но даже и тогава, а особено след погрома на въстанието, той има редица резерви, ако не и нещо повече, относно възможността на едно победоносно без външна помощ народно въстание.

Както е известно, във втория си роман „Нова земя“ Вазов нарисува трагичния и безславен край на чорбаджи Марко; но, доколкото Вазов в лицето на Стремски рисува, макар и условно, самия себе си и доколкото самия той след бягството си през Пловдив в Цариград се отзовава средата на българските хъшове-комунари в Румъния, дето попада и под непосредственото влияние на Христо Ботев и на други революционери-комунари, дотолкова историята на сина на чорбаджи Марко не завърши така трагично и безславно, както оная на баща му.

При това никога не трябва да се забравя и умаловажава обстоятелството, че както преди освобождението, така и особено след освобождението, нашето еснафство, в туй число и заможното, преживя редица етапи в собственото си развитие, а още в първите две десетилетия след освобождението то претърпя цялостна и дълбока диференциация: някои (не много на брой) бивши, „редни“ и по-заможни занаятчии и търговци прерастнаха в същински капиталисти-индустриалци, търговци и банкери, друга част, обаче, много по-голямата, под влиянието на конкуренцията на чуждестранния и вътрешния наш капитализъм и на бюджетната и финансова политика на новата буржоазна държава, биде масово пролетаризирана, като някога работите стигаха дотам, че някои от тези еснафи почнаха да въздишат за „доброто старо турско време“. От трета страна, малцината, на които „съдбата се бе щастливо усмихнала“, изпаднаха в едно особено положение, което направи дълбоко впечатление на поета Вазов. А именно, в своя бесен стремеж за първоначално натрупване на капитали с всички позволени и непозволени средства и главно с помощта на новата държавна власт, тези нови богаташи и парвенюта престанаха да се интересуват не само от каквито и да било културни въпроси, но престанаха дори и да се чувствуват българи и просто забравиха славната история на нашето възрожденско и революционно предосвободително движение.

Вазов не можеше да понесе спокойно всичко това. Неговата родолюбива и поетическа душа реагира главно по два начина. Първо, именно той, Вазов, още преди Алеко Константинов, нахвърля основните характерни черти на типичния образ на бай-ганьовщината у нас, на службогонците, на кариеристите, на спекулантите, на затъващите в политически и в морален разврат нови богаташи и прислужващата се към тях кариеристична и безидейна буржоазна интелигенция. В това отношение Вазов, взет като критик на тогавашната наша действителност, има заслуги, които далеч не са помалки от ония на Алеко Константинов, на Стоян Михайловски и други, като с критиката си на криворазбраната следосвобожденска наша „цивилизация“ той ни напомня тоя критиката на Толстой на руските боляри и новобогаташи-буржоа.

Второ, поетът който, така или иначе, беше непосредствено изживял възторзите и величието на трагедията на Априлското въстание и на неговите вдъхновители и вождове, не можеше да се примири с факта, че имената на последните, както и на всички велики възрожденци бяха станали по едно време съвсем безразлични на тогавашното поколение. И ето, той ни даде „Епопеята на забравените“, тази наистина несравнима по силата си на чувствата, на поетическите си образи и словесно майсторство епопея, която не е само възторжена апология на възрожденските и революционни дейци, но е същевременно едно сокрушително обвинение срещу съвременниците на Вазов, които бяха си позволили да забравят тези велики имена.

Трето, във връзка с жестоката критика на нашия роден капитализъм от фазата на първоначалното натрупване на капитала, Вазов в творчеството си търсеше и посочваше редица отрицателни черти на съвременната му западно-европейска буржоазна цивилизация, като същевременно й противопоставяше идеала на славянската патриархалност, родолюбие и дълбока човечност или хуманност. При това не е достатъчно да се каже и подчертае, че Вазов е бил хуманист, патриот и славянофил. Нужно е с подробен конкретен анализ на живота и творчеството му да се разкрие реалното конкретно съдържание на неговия хуманизъм, родолюбие и славянофилство, респективно русофилство. Не може да има съмнение, че много неща у Вазов ние сега от наша гледна точка ще осъдим и отречем, но още по-малко съмнение може да има, че въпреки това Вазов като хуманист, като родолюбец и като славянофил беше, остана и ще си остане скъп, роден и мил не само на настоящето, но и на всички бъдни наши поколения. Към края на живота си, във връзка с войните, Вазов не можа да не плати известен данък на шовинистическите увлечения, но даже и в тези си произведения той не престана да бъде голям хуманист и дълбоко убеден славянофил и никога не стигна до патриотарския и вулгарен пароксизъм, например, на Кирил Христов.

От всичко това следва, че на Вазов не може да се гледа просто и само като на идеолог на нашето заможно и средно еснафство. Доколкото еснафството въобще преди освобождението, а също и след освобождението беше една от главните обществени движущи се сили в нашата история и доколкото то и преди освобождението и след него в една или друга форма и степени е свързвало съдбата си с оная на цялата наша българска нация, не е трудно да се разбере, че някои не[illegible] талантливи, честни и прогресивни наши идеолози не бяха аб[illegible] всички негови недостатъци, а можеха, при известни условия, да се проявяват и като личности, които мислят критически и имат общонационални и общохуманитарни и демократически принципи и идеали.

Ако Балзак, Гогол и Толстой, произлизащи от най-консервативни и реакционни класи, можеха да ни оставят велики художествени и прогресивни, поради реалистическия метод и художествената си правда, произведения, защо да е въобще невъзможно един идеолог на нашето еснафство от преди и след освобождението да ни даде също така прекрасни художествени произведения, прекрасни не само със своите външни поетически качества, но също и със своя реалистически художествен метод и с художествената си правда? Макар и да не може да се сравни по даровання и по култура нито с Толстой, нито с Балзак, нито с Гогол, нашият автор все пак даде много доказателства, че бе и остана до края на живота си една чувствителна поетическа натура, която вибрираше дори и при най-слабите въздействия на окръжаващата го действителност. Вазов беше роден поет и се оформи и живя именно като такъв. А като поет и особено като белетрист, той беше в основата си реалист, или по-точно критически реалист, но разбира се, с голяма доза прогресивна романтика, която беше характерна също и за Ботев и всички почти велики наши възрожденци и революционери от преди и от първите десетилетия след освобождението.

Но защо отбелязваме и подчертаваме сега всичко това именно тук? Правим го, за да се разбере веднаж завинаги, че не е допустимо да се пише историята и критиката на великото литературно дело на Иван Вазов, като се забравя или недостатъчно се оценява и недостатъчно се използува по съответен начин обстоятелството, че Вазов, макар да се роди в еснафска среда и макар до края на живота си да не се освободи напълно от нейното идеологическо и духовно влияние, той същевременно се роди, живя и умря като талантлив поет с дълбоки реалистически, национални и общочовешки хуманитарни разбирания и стремежи. Помни ли се винаги това обстоятелство, като същевременно не се забравя и великата мисъл на Енгелса, че висшите идеологически надстройки никога не се определят направо и непосредствено от икономическата база, а само опосредовано и [illegible] много сложни [illegible] и в най-различни форми, за нас ще стане съвсем ясно, че старото рязко отрицателно отношение към Вазов поради това, че той не разбрал добре същината и значението на Априлското въстание, на съединението и на нашето социалистическо движение, би било днес теоретически исторически, литературно-критически, а следователно и политически неправилно. Може на времето си, по конюнктурни политически и други причини, да е било нужно нашите критици за заострят критиката си на тези и други отрицателни страни у Вазов. Безспорно, когато Ботев написа против Вазов своя известен унищожително-язвителен куплет, той, Ботев, е имал определени основания за това. Но от тогава до днес Вазов работи и твори българската литература в продължение на 50 години, а от смъртта му до днес, ето, нов четвърт век, той не е престанал и няма да престане да оказва огромно и в основата си безусловно благотворно влияние върху развитието на нашата литература и върху възпитанието и оформяването на нашите нови български поколения.

Да се забрави и подцени това обстоятелство и по-специално да се забрави и подцени ролята на Вазов за изграждането на нашия роден език и за създаването на всички литературни жанрове у нас; както и да се забрави всеизвестния днес факт, че никога Вазов не е бил защитник на идеята „изкуството за самото изкуство“, а обратно, от самото начало на сериозното си творчество до последния момент на живота си бе образец на поет-гражданин; да се забравят и подценят всички тия и редица още подобни обстоятелства, това ще рече да не се разбира какво мощно средство е литературното наследство на Вазов за правилното понататъшно възпитаване на нашата родна прогресивна интелигенция и на нашите подрастващи поколения. Изобщо, който мисли, че може да бъде добър отечественофронтовец, добър демократ, добър родолюбец и добър славянофил и хуманист, без да цени Вазов и без да го използува във всестранната си критическа и творческа дейност, той, разбира се, дълбоко се лъже. Ала още по-дълбоко се заблуждават онези господа, които в недавнашното минало правеха, пък и до ден днешен не са се отказвали да правят всевъзможни опити, за да представят великия наш народен поет, демократ, родолюбец, славянофил и хуманист, като един от родоначалниците или изворите на монархо-фашистките погромнически и мракобеснически мирогледи и литературни възгледи у нас. Макар да не беше социалист, подобно на Толстой, Вазов живя, твори и умря като велик български патриот и като не по-малко велик идеолог на всеславянската дружба. Не е достатъчно, обаче, [illegible] тая обща форма, а е нужно, особено във връзка с предстоящето всенационално чествуване делото на поета по случай 25 годишнината от неговата смърт, да се подхвърли последното на най-конкретно, всестранно и задълбочено теоретическо, литературно-историческо и литературно-критическо изследване, като се имат предвид и изтъкнатите по-горе няколко основни методологически грешки, макар, разбира се въпросът с тях да не се изчерпва.

И това ще бъде, струва ми се, най-достойния начин, по който ние бихме отпразнували тая забележителна годишнина.

Д. И. ПОЛЯНОВ

МОИТЕ СПОМЕНИ ЗА ИВАН ВАЗОВ

Първата ми задочна среща с Иван Вазов бе преди... 60 години. Да, преди 60 години! Бях ученик в първи клас, струва ми се. Родният ми град избираше — по нареждане от горе — известния *писател* за народен представител. И понеже по него време нямаше печатни бюлетини, аз бях един от щастливите краснописци, натоварени да пишем на четвъртити листчета фатидичните три думи: Иван Минчев Вазов.

Разбира се аз знаех вече много от стихотворенията на поета и пишейки името му, се приобщавах — по неведомите пътища на подсъзнанието — към политиката и поезията. На тия бюлетини аз дължа навярно постоянството си да не деля политиката от литературата, както и по-сетнешното си убеждение за отговорната роля на поета в обществения живот.

Благодарение на моите бюлетинки — по право за това че бе казионен кандидат „съединист“, сиреч южнобългарски консерватор-русофил — Иван Вазов бе избран — без да са го виждали избирателите му, без агитация, без програма. Дали тоя „избор“ правеше чест на именития книжовник, тогаз аз не знаех. По-сетне разбрах колко малко разбираше това самият „депутат“, който наскоро след избора си написа един разказ памфлет, но не против такъв народен „избраник“, какъвто бе той, а против известния изучавач на Източна Тракия — чехът Карл Шкорпил, по него време учител в сливенската гимназия: по едно недоразумение посрещнат бил с почести не „избраника“, а скромния археолог. В тоя същия разказ („Златната планина“) авторът нарече града, който представляваше „Дремиград“, чиято „дрямка“ не попречи на поета да приеме да стане „народен представител“, без да предприеме нещо за пробуждането му...

Това незаслужено прозвище дълго време парене синовното ми чувство на карнобатчанин, понеже от малък знаех не дрямката, а черният труд и страданията на съгражданите си земеделци, овчари и еснафи, чиито синове жадуваха за просвета и повече свобода, потискани от неговите господари, съпартизани на поета...

Инстинктивно аз вече осъждах Вазова-политик. По-сетне почнах да се отнасям критически и към Вазова критик... Ученик в седми клас аз вече апострофирах учителя си по български, когато ни четеше отрицателната картина на Вазова за поезията на Ботева, като посочвах „съкрушителния й отговор“, както се изразявах в едно от тогавашните социал-демократически списания и противопоставях двамата поети, двата светогледа, двете съдби...

През лятото на 1895 година, след една година студентство във Франция, аз се завърнах в София да държа конкурсен изпит за стипендия по медицина. И по време на юбилея на поета по случай 25 годишнината му писателска дейност, написах в тогавашния партиен социалистически вестник „Социалист“ една отрицателна статия и няколко епиграми против К. Величков, тогава министър на народното просвещение. Тая статия и тия епиграми, макар подписани с псевдонима ми, станаха причина да изгубя току що отпуснатата ми стипендия... Сам министър Величков, при който се ягих, обяви, че не може да даде стипендия на социалист, на младеж, който критикува обществения строй и неговите културни представители...

Все по това време, аз да замина отново за Франция, „народният поет“ стана гарант за паспорта ми. Той стана съвсем случайно. Нима иначе щеше да гарантира за отрицателя си в социалистическия вестник? Бях отишъл в печатница „Прогрес“, която се помещаваше на мястото на днешното кафе-сладкарница „България“, срещу двореца, да помоля управителя й Иван Говедаров, баща на пловдивските Говедаровци, приятел на баща ми още от седемдесетте години в Цариград, да стане гарант за паспорта ми. Господин Говедаров бе в течение на моята злополука със статията ми против неговите приятели и съпартизани и жалеше не толкоз мене, а баща ми... След неговия подпис трябваше още един. И неизбежно в малката стъклена канцеларийка към двора влиза Иван Вазов, когото вече бях срещал и наблюдавал по улиците. В тая минута той ми се видя на мене, деветнадесетгодишние мъничък студент, висок, огромен. Струваше ми се, че той знае кой съм и ме измерва отгоре надолу надменно и презрително, за гдето съм се осмелил да го критикувам, него, великана. Иван Говедаров го покани да ми стане гарант, представи ме, и поетът без да сяда на стола, сложи подписа си с едрия си почерк: *И. Вазов*. Способен ли беше големият поет на подобно великодушие към един свой дребен противник — съмнявах се. Той просто изпълни молбата на приятеля си и не обърна внимание на студента... И щеше ми да му кажа, че зная наизуст почти цялата му „Епопея на забравените“, че съм го избирал за депутат, че му се сърдя за оскърбителното прозвище на родния ми град, че пишех стихове, че съм автор на злополучната статия и пр. и пр.

Пет години след това аз се отплатих жестоко на „народния поет“ за някогашната му услуга. Напечатах в списание „Наш живот“, редактирано от Антон Страшимиров, Ст. Михайловски и Кирил Христов, една силна, аргументирана статия под заглавие „Подражание, плагиат и светотатство“, в която доказвах, че стихотворението „Керванът“ от Иван Вазов е съкратено, изопачено, осакатено предаване на известната В. Югова поема под същото заглавие и за доказателство преведох цялата поема. По тоя случай Ст. Михайловски подскачал от радост... Със злорадство за „тоя бой“ ми разказваше след една година Пенчо Славейков, който също не обичаше „стария“ Вазов... Обаче Антон Страшимиров, който бе поискал да му изпратя статията си, пожертвува слабия си сътрудник пред именития поет, с когото бе се сближил вече и му даде място на един коатък, надменен и явно недостоен отговор“, в който не се отговаряше на обвиненията ми. В подробности не ще се впускам.

Ще спомня само, че в тая дребна история, защото статията ми наистина произвела голям шум в тогавашните литературни среди — на моя страна бяха само Ст. Михайловски и Пенчо Славейков, но не за това, че съм прав, а защото не обичаха Вазова...

Надменният отговор на Вазова, „измяната“ на А. Страшимиров и радостта на Ст. Михайловски и Пенчо Славейков дълбоко ме смутиха и аз се питах там, в далечната чужбина: не съм ли прекалил с голямата си взискателност към Вазова, като търся тъй изтънко неговите източници, заимствувания и подражания, когато в това отношение П. Славейков и Ст. Михайловски са още по-критикуеми, а Кирил Христов открадна цяла поема и унищожи екземпляра, от който я взе.

Най-сетне, по случай смъртта на поета, написах едно стихотворение, „Нашият поклон“, което тогавашният министър на просветата, Ст. Омарчевски, *лично* цензурира и не го допусна в моя „Червен смях“. Тук с остри и „непоетични“ изрази правех политически анализ на Вазовото творчество и осъждах музата му, което особено се оживяваше при националните катастрофи като се опиваше от великобългарските идеали. Между другото, обвинявах големия поет на „Епопея на забравените“ в това, че той пръв ги забрави...

Днес, след нови двадесет и пет години, хвърляйки поглед на дългия изминат път, аз виждам, че първите мои младежки отричания и по-сетнешните ми критикувания на Вазова се дължаха на няколко причини: първо, на идеалистическия ми възглед, че поетът трябва да бъде „водач“ на народа си; второ, на погрешната мисъл, че поетът изобщо не трябва да пее за личните си скърби и съмнения, за любовта и природата, когато другите тънат в мизерия и политическо робство и трето, на отрицателното Вазово отношение към Каравелова и Ботева и изобщо към социалистите и социализма.

Сравнявайки Иван Вазов с някогашните „асове“ на нашата поезия, Ст. Михайловски, Пенчо Славейков и Кирил Христов, днес аз го виждам очистен от народняшината и шовинистическата ръжда, по-голям отколкото преди петдесет и 25 години: недостигнат изразител из освободителната епоха, пръв познавач и певец на нашата природа, грижлив, изкусен обработвач на българската реч и всеобщопризнат майстор на стиха. И обратното, виждам не порастнали, а намалени образите на неговите съперници и отрицатели: единият — полузабравен с неговите реакционни сатири и апофтегми, вторият — осамотен в отживелия индивидуализъм, а третият — отречен като непотребен и вреден...

„Случаят“ Иван Вазов е нагледен, убедителен пример за огромното значение на правилния и прогресивен светоглед за развитието на всеки голям талант.

И наистина, представете си, какъв още по-голям поет би бил нашия „народен поет“, ако продължеше не линията на Ботевата поезия, която е неповторима, а поне тая на „Епопеята на забравените“ и на „Под игото“.